

ELS ÚLTIMS TEMPS DE LA INQUISICIÓ EN EL MARQUESAT D'ELX (1750-1819) II. LES CAUSES DE FE¹

Cayetano MAS GALVANY
Universitat d'Alacant

I. LES FONTS

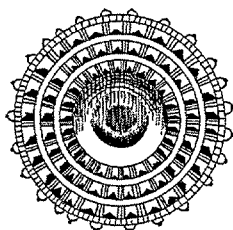
Per a l'anàlisi de les actuacions inquisitorials en la seua matèria—la persecució dels delictes contra la fe—, hem fet servir essencialment dues fonts. En primer lloc, els llibres de registre de cartes enviades per la Suprema al Tribunal de Múrcia, i en particular el llibre 680², que correspon al període 1759-1808. Evidentment, aquesta informació hauria de completar-se amb l'aportada per la documentació continguda en els lligalls de l'Arxiu Històric Nacional, tant en els de cartes—buidats exhaustivament en la part antecedent d'aquest treball—³ com en els d'al·legacions fiscals. No obstant, el contingut d'aquests fons sol ser decebedor perquè, generalment, a més de no aportar informació rellevant o distinta respecte de la continguda en el llibre, aquest últim presenta un clar avantatge addicional: per tractar-se d'un volum enquadernat, i trobar-se complet, podem estar segurs que conté totes les informacions processals relatives al nostre territori, o almenys les de les causes que pel seu interès arribaven a les sales de la Suprema. Donada la creixent centralització del Tribunal, aquestes constituïen la part més important i significativa. En aquest sentit, hem d'afegir que sobren les referències documentals a una certa incúria dels inquisidors murcians en el compliment dels seus deures, tant en general, com pel que fa a la correcta instrucció dels processos, i a la conservació dels seus respectius documents.⁴ De fet, podem afirmar que l'activitat del Tribunal en aquestes terres va mantenir un to certament anodí i, fins i tot, rutinari i que només va experimentar una vertadera reactivació—genuí cant del cigne— a partir de l'any 1800 (en relació amb la repressió ideològica subsegüent al denominat «Cisma d'Urquijo»). Afortunadament, per a aquesta època comptem amb la segona font a què ens hem referit: el llibre copiator de causes de fe conservat en l'Arxiu Diocesà de Múrcia. L'interès n'és extraordinari. A

¹ Aquest treball constitueix la segona i última part de l'article titulat «Els últims temps de la Inquisició en el marquesat d'Elx (1750-1819) i. Les estructures», que es va publicar en l'anterior número d'aquesta revista.

² Arxiu Històric Nacional (AHN), Inquisició, llibre 680.

³ Ens referim als lligalls 2.861 a 2.880 de la secció d'Inquisició de l'AHN, que han subministrat la major part de la base documental per a la primera part d'aquest treball.

⁴ Les referències a aquestes qüestions són múltiples. Una xicoteta mostra: el 1787, una consulta dels registres del mateix Tribunal es va demorar per tan «extropeçados que se encuntran» els documents (llog. 2.876, informe del Tribunal de Múrcia a la Suprema, 13 de gener de 1787); entre 1682 i 1727 no s'havia publicat a Múrcia l'Edicte de Fe (llog. 2.869, informe del Tribunal de Múrcia a la Suprema, 7 de desembre de 1763); també sovintegen les reprensions de la Suprema en l'actuació processal dels murcians o en el mode en què elaboren les relacions de causes, com per exemple quan la Suprema indicava que s'havia produït «una culpable suspensió» en la causa contra Francisco Barberá, d'Elda (llog. 2.876, relació de causes pendents, 31 de gener de 1780), o—el que resulta en extrem cridaner— quan les primeres relacions de causes (de l'any 1800) continguéssin en el llibre copiator conservat en l'Arxiu Diocesà de Múrcia, van ser tornades per la Suprema per estar mal elaborades, signe inequívoc de què probablement feia molt de temps que havien deixat de confeccionar-se.

priori, es tracta de l'únic fons conegut que es conserva del que va poder ser l'arxiu propi del Tribunal. Però a més, en trobar-se pràcticament sencer, podem afirmar que gràcies a ell posseïm les úniques dades —d'un període molt limitat, però significatiu— que tenen caràcter vertaderament exhaustiu. Entre altres coses, açò ens permet efectuar la comparació entre el nombre de processos que realment arribaven a la Suprema, i els que efectivament arribaven a iniciar-se. La conclusió és clara: l'activitat del Tribunal fou, almenys durant aqueixes primeres dècades del segle XIX, molt major que la reflectida en els documents actualment existents en l'AHN. Ara bé, la immensa majoria dels processos no van passar de la instrucció inicial (*sumària*), i són molt escassos els que arribaven a convertir-se en vertaderes causes, amb el consegüent empresonament del reu i l'embargament dels seus béns. Aquest predomini de les sumàries posa al descobert una estratègia de difusió de la por que, a través dels documents de la Suprema, pot passar desapercebuda.

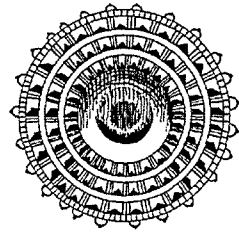
2. UNA APROXIMACIÓ GENERAL ALS PROCESSOS DEL BAIX VINALOPÓ

De manera prèvia a l'anàlisi dels processos del període que ens ocupa, resulta totalment desitjable proporcionar el marc de referència més adequat; i aquest no és un altre que el coneixement del conjunt de l'activitat processal desplegada, al llarg de la seua existència, pel tribunal murcià. Ara com ara, no és possible realitzar aquesta tasca —que continua pendent— amb l'adequada fiabilitat. Evidentment, ens trobem amb les inevitables pèrdues documentals, de quantificació molt problemàtica, però per descomptat d'impossible recuperació. No es tracta només dels documents propis de la Suprema que puguem haver desaparegut amb el temps; la troballa del referit llibre copiadore de causes a Múrcia demostra clarament la distància entre el que va poder ser la realitat i quin és el seu espill documental. A pesar de tot, comptem amb un catàleg complet de les referències documentals existents sobre els processos del Sant Ofici murcià, realitzat per Juan Blázquez Miguel.⁵ Es tracta d'una eina de gran utilitat per a la finalitat catalogràfica amb què fou concebuda, però també hem tingut ocasió de comprovar les no poques imprecisions, errors i inexactituds que conté, pel simple fet d'acudir a comprovar directament les referències aportades per Blázquez en una àmplia mostra dels lligalls que cita. Encara així, no hem volgut resistir-nos a efectuar aqueixa aproximació general que ens proporcione l'adequat marc de referència, assumint quantes imprecisions o deficiències puguem donar-se, i, sempre, hem utilitzat les seues dades amb caràcter merament aproximatiu (a fi de disposar de percentatges i tendències). Hem emprat el catàleg de Blázquez per a elaborar els quadres següents, on queda palesa l'actuació del Tribunal, al llarg de la seua existència, en la nostra comarca.

⁵ Juan Blázquez Miguel, «Catàleg dels processos inquisitorials del Tribunal del Sant Ofici de Múrcia», *Revista de la Facultat de Geografia i Història. Espai, temps i forma*, sèrie iv, 3 (1987), p. 109.

Quadre 1: Distribució del nombre de causes per segles i poblacions

POBLACIÓ SEGLE	ELX		ASP		CREVILLENT		GUARDA- MAR		TOTAL	
	Causas	%	Causas	%	Causas	%	Causas	%	Causas	%
segle xvi	26	15,3	40	23,5	14	8,3	0	0	80	47,1
segle xvii	28	16,5	3	1,8	1	0,6	3	1,8	35	20,7
segle xviii	25	14,7	3	1,8	6	3,5	0	0	34	20,0
segle xix	9	5,2	11	6,4	0	0	1	0,6	21	12,2
TOTAL	88	51,7	57	33,5	21	12,4	4	2,4	170	100

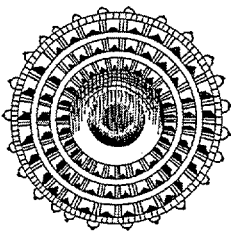
Font: Blázquez Miguel, *op. cit.*

Quadre 2: Distribució del nombre de causes per segles i tipologia

SEGLE DELICTE	segle xvi	segle xvii	segle xviii	segle xix	TOTAL	
					Nombre causes	%
ISLAMISME	67	3	0	0	70	41,2
JUDAISME	0	2	3	0	5	2,9
PROTESTANTISME	1	0	0	0	1	0,6
BIGÀMIA	0	1	3	0	4	2,4
FORNICACIÓ	4	1	0	0	5	2,9
SOL·LICITACIÓ	0	8	5	2	15	8,8
FLAGELANTS	0	0	2	0	2	1,2
RELIGIOSOS CASATS	1	1	0	0	2	1,2
PROPOSICIONS	1	6	4	17	28	16,5
BLASFÈMIES	2	3	0	0	5	2,9
PARAULES	0	1	0	0	1	0,6
LLIBRES PROHIBITS	0	0	1	0	1	0,6
SUPERSTICIONS	1	5	2	1	9	5,2
SACRILEGIS	0	1	4	0	5	2,9
DELICTES CONTRA EL SANT OFICI	1	0	2	0	3	1,8
TESTIMONIS FALSOS	2	1	4	0	7	4,1
PROCESSOS CONTRA MEMBRES DEL SANT OFICI	0	1	2	0	3	1,8
DIVERSA	0	0	1	0	1	0,6
DELICTE DESCONEGUT	0	1	1	1	3	1,8
TOTAL	80	35	34	21	170	100

Font: Blázquez Miguel, *op. cit.*

Com es pot veure, Blázquez aporta un total de 170 causes entre la segona meitat del segle xvi i principis del xix. Xifra que, insistim, hem de prendre amb enormes precaucions. No obstant, quina quantitat representen en el conjunt de causes del Sant Ofici murcià? El total de causes aportat per Blázquez és d'unes 4.600, de les quals prop de 700

corresponen a la diòcesi d'Oriola.⁶ És a dir, que si els processos diocesans vénen a representar un 15% sobre els del districte,⁷ els de la nostra comarca en suposarien poc més d'un 3,5%, la poc menyspreable xifra d'una quarta part dels processos oberts en la diòcesi. Encara més, si tenim en compte que només les ciutats d'Alacant i Oriola ja acaparen 323 processos.⁸ Per tant, sumant les poblacions de la nostra comarca als dits processos, aconseguim la xifra de 493; és a dir, el 70% del total de processos existents en la diòcesi.

La corba cronològica que tracen aquestes dades és igualment clara: màxim durant el segle XVI, seguit d'una clara caiguda en els segles següents, amb un repunt final a principis del segle XIX, que en les seues primeres i convulses dècades —amb un Tribunal inactiu entre 1808 i 1815, i definitivament tancat en 1819— va acumular 21 processos enfront dels 35 i 34 de les dues centúries precedents. Aquesta evolució resulta totalment coherent, per les dades disponibles, amb l'activitat general del Sant Ofici murcià, és, per tant, d'una fiabilitat incontrovertible.

Lògicament, el nombre més gran de processos el capta la vila d'Elx, que per si sola va generar poc més de la meitat del total (88 sobre 170). Segueix Asp, amb un terç (57), a causa d'unes circumstàncies peculiars a què ens referirem més avant. Per tant, la importància de Crevillent és molt menor (12%), alhora que la de Guardamar no passa d'una simple anècdota, amb només 4 processos en tota la història documentada del Tribunal murcià.

Aquestes xifres es comprenen molt millor des de l'anàlisi tipològica, ja que, en aquest terreny, un delictes sobreix extraordinàriament sobre els altres. Ho fa a més en un segle (el XVI) i en tres poblacions (Elx, Asp i Crevillent). Ens referim al dels considerats *islamites*, que es correspon clarament amb la persecució dels moriscos, donada la seua gran presència en les dites poblacions. Són, en efecte, 67 casos (38 en Asp, 15 a Elx i 14 a Crevillent), la qual cosa —tenint en compte que suposa quasi el 40% del total, o fins i tot una miqueta més si incloem els tres casos posteriors al segle XVI— és suficient per a alterar en gran manera la imatge de l'activitat del Tribunal en la resta de la seua història. Més encara, els casos de moriscos aspencs (39) i crevillentins (15), vénen a representar, respectivament, el 68,4% i el 66,6% del total de processos originats en aquestos pobles.

Després d'aquest delictes i, tenint en compte que les restants grans heretgies (judaisme i protestantisme) a penes acaparen el 3,5% dels processos, el segon en importància és el de *proposicions*. Aquest delictes presenta característiques molt peculiars. Per descomptat, perquè respon a un criteri de classificació essencialment formal, i no de contingut. Per aquesta raó, no és estrany que aparega associat a qualificacions més precises (v. gr., proposicions blasfemes); però al mateix temps, tendeix a

⁶ Exccepte error, hem comptabilitzat 4.567 i 706, respectivament.

⁷ Percentatge que es va mantenir en totes les èpoques i segons totes les fonts.

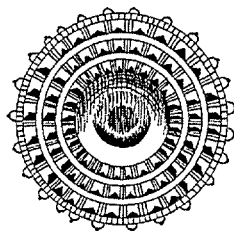
⁸ La xifra és sorprenentment semblant: Oriola totalitza 162 i Alacant 161.

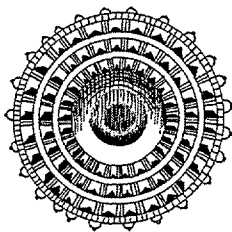
convertir-se en una mena de calaix de sastre, atés que progressivament es tornaven escassos els recursos i la pròpia capacitat del Tribunal per a encaixar les noves conductes i idees en els seus antics — i fins i tot obsolets— esquemes. Per aquestes raons, hem incorporat a aquest delictes els de *paraules*, blasfèmies i lectura o possessió de llibres prohibits, d'altra banda molt minoritaris. Sumats tots aconseguim 35 casos (un 20,6%), dels quals 17 —i aquesta és una altra peculiaritat important perquè suposen pràcticament la meitat— pertanyen al segle XIX i d'aquests 11 corresponen a Asp. Subjau en el cas d'aquesta localitat, com es veurà amb gran claredat, la persecució de les noves idees —tant polítiques com ideològiques— a la que el Sant Ofici va procurar incorporar-se en el seu últim moment. D'altra banda, indiquem que aquests 11 casos, sumats als 39 de moriscos, totalitzen ni més ni menys que 50 de les 57 intervencions inquisitorials a Asp.

El tercer gran grup de processos el constitueixen tots aquells que, d'una manera o altra, estan relacionats amb la moral sexual, encara que es tracte de laics o d'eclesiàstics. Ens referim a aquells que Blázquez classifica com a bigams, fornicaris, sol·licitants —de favors libidinosos, clar està— en confessió i religiosos casats. En total, 26 casos, amb el 15,3% del total. Per poblacions, en aquest cas, Elx és la que domina —excepte dos, tots els altres processos s'originen ací—, el que, certament, era d'esperar, donada la singularitat de les altres poblacions i el predomini d'Elx en el balanç final. Anotem, de pas i al marge d'aquesta classificació, que el clergat i les seues conductes sempre van constituir un dels objectius estructurals del Sant Ofici. Ací no va ser menys: l'11% de les actuacions van tenir per reus a membres d'aquest estament, encausats per aquelles tipologies delictives que els eren exclusives (sol·licitants, flagel·lants, i religiosos casats).

Dos grans grups tanquen la classificació que estem fent dels tipus de delictes arrellegats per Blázquez. En primer lloc, aquells que tenen a veure amb actes supersticiosos i sacrílegs. La condició social dels seus protagonistes, generalment pertanyien a capes populars, creiem que ens permet efectuar aquesta unificació. Sumen 14 casos —8,2% del total— i també de forma lògica la major part són elxans. Finalment, hem sumat en un últim grup els 19 casos de tipologia variada (flagel·lants, testimonis falsos, delictes contra el Sant Ofici, processos contra membres del Sant Ofici i reus de delictes desconeguts).

Amb el que acabem d'apuntar, creiem que és possible disposar d'una visió àmplia i prou ajustada del que va ser la tasca inquisitorial en les nostres terres. Cronològicament, trobem una important ofensiva centrada en les últimes dècades del segle XVI, seguida d'una gran calma durant el XVII i XVIII (a penes un cas cada 3 anys), i d'una notable reactivació en les dues primeres dècades del XIX, especialment durant la segona.

Per delictes, els protagonistes dels grans períodes d'activitat van ser els moriscos (en el XVI) i els liberals (en el XIX); durant les dues centúries intermèdies, el Tribunal es va centrar a jugar el paper de simple policia dels costums de la població cristiana vella. I per poblacions, és Elx la majoritària i la que ofereix una distribució més «normal» en l'activitat. Al contrari, les xifres de les restants localitats (exclosa Guardamar en la seua insignificança) es troben absolutament alterades per la persecució inicial dels moriscos i, a Asp, dels liberals. Aquesta última població ofereix, sens dubte, un cas extremament i realment singular. La imatge que acabem de traçar, d'altra banda, s'ajusta prou bé a les dades que poseïm sobre l'actuació del Tribunal en el districte i en la diòcesi, encara que no pertoque ara entrar en un detall comparatiu.⁹

3. ELS PROCESSOS INQUISITORIALS (1750-1819)

a) LES CAUSES DE GUARDAMAR, SANTA POLA I CREVILLEN

Ens centrarem ja en el període estudiat, i utilitzarem per a l'anàlisi no el catàleg de Blázquez sinó les fonts directes, sempre més preferibles, mencionades al principi d'aquest apartat¹⁰ (llibres de registre de cartes de l'AHN i llibre copiadore existent en l'episcopat de Múrcia), la distribució territorial dels procediments inquisitorials se centra fonamentalment entorn de dues poblacions: Elx (amb diferència, sempre, la més important) i Asp. Les referències a les altres tres (Guardamar, Santa Pola i Crevillent) són summament reduïdes: set sumàries per a les tres poblacions. Pel que fa a la primera, només consten dues sumàries, la d'Antonio Ortiz (o Ortín) de Bonifacio —delatat per supersticions el 1806— i que al poc temps es va ensorrar perquè l'esmentat subjecte havia abandonat el poble sense saber-se del seu parador; i la de José Rodríguez Sánchez, delatat per proposicions al desembre de 1818, que tampoc va passar a majors per estar tan pròxima la fi de l'activitat inquisitorial. Quant a Santa Pola, figura tan sols una sumària, l'oberta per delació de desembre de 1806 a D. Antonio Coscón, escrivà de rendes reials, se li imputaven proposicions i inobservança de preceptes eclesiàstics. Van encomanar les investigacions al capellà de la localitat i aquest va comunicar ben prompte al Tribunal que Coscón ja no es trobava allí. Es va fer càrrec de l'assumpte el comissari d'Alacant i va manifestar, el 1808, que el delatat havia passat a Madrid. Com que els excessos imputats havien sigut comesos habitualment en estat d'embriaguesa, el fiscal va demanar —i el Tribunal va acordar— suspendre la causa amb una simple repremsió. Tampoc són molt més cridaneres les sumàries obertes als crevillentins. El 1801, es va iniciar una contra José Mas (*Soca* per malnom) per ultratges a un crucifix. Vista pel fiscal, després de l'oportuna recorreció de registres, i l'escassetat de les proves contra *Soca*, va proposar i es va acordar encarregar «a su párroco que estuviese a la vista de sus operaciones y conducta sobre religión y creencia, y avisase al Tribunal si algo se

⁹ Amb efectes, de nou, purament indicatius, apuntarem que el delictes d'islamisme ocupa també el primer lloc entre els perseguits en el districte (un 20,7%), mentre que el de proposicions és el tercer (un 13,2%), encara que el seu efecte en les xifres finals es troba clarament atenuada. Al contrari, el segon delictes en el districte va ser el de judaisme (amb un 18,9%), pràcticament inexistent en la nostra comarca. En conseqüència, podem dir que l'activitat inquisitorial va ser relativament menor en el Baix Vinalopó que en la resta del districte pel que fa a la persecució d'altres delictes.

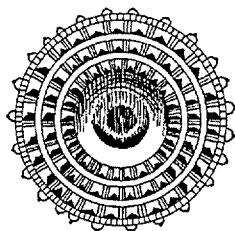
¹⁰ Només en el cas d'Elx, per a tot el període que ens ocupa, 16 de les causes que hem trobat en les fonts també van ser registrades pel catàleg de Blázquez. No obstant, hem trobat, i no consten en Blázquez, amb altres 6: les de Francisco Martínez Mas, Anastasio Lample, Juan Martí, Pedro Valero i Rosa Montoya. En canvi, Blázquez inventaria, encara que no localitzades en el lloc indicat per ell, les d'Ana María Masquefa, Diego Embid, Gabriel Chacón, José Linares, Cristóbal Martín, Pablo Torres i Narciso López.

le notaba». En una línia semblant, entre 1806 i 1807 va cuejar una altra sumària contra José Quesada (àlies *Ou redó*), José Galipienso i Francisco Gallardo «por el sacrilego atentado que hizo el primero al colgar una hostia sagrada del cuello de un perro». Això no obstant, sembla que tampoc no es va passar d'una simple reprensió als tres individus.

A cavall entre Crevillent i Asp, no podem deixar de mencionar la sumària oberta a un crevillentí cèlebre, encara que no precisament per les seues bones obres. Ens referim a Manuel Manchón, àlies *Català*. Conegut bandoler (encara que eclipsat poc després pel seu paísà Jaume Alfonso *El Barbut*) i personatge paradigmàtic dels processos d'empobriment de la massa llauradora del Crevillent de la segona meitat del segle XVIII (*Català* va tenir una destacada participació en el motí de 1766), el 1775 es trobava pres en les reials presons d'Asp, i se li estava obrint una sumària per sortilegis. Encara que no sabem en què va parar l'assumpte, direm que *Català* va acabar els seus dies ajusticiat a València el 13 de desembre de 1779.

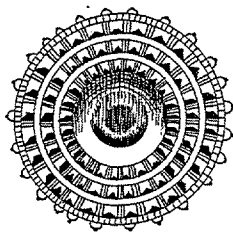
b) LES CAUSES D'ASP

Com acabem de comentar, Asp i Elx acaparen la major part de l'activitat inquisitorial. Encara que Elx es porta clarament la major part, cal insistir en la singularitat del cas d'Asp, segurament digna d'un estudi més profund. Les dades del registre de causes de Múrcia són prou eloqüents i apunten en la mateixa direcció. Així, entre 1800 i 1819, es van registrar dotze sumàries en total; la qual cosa és probablement més significativa, tres d'elles són anteriors a 1808,¹¹ i les nou restants posteriors a 1815.¹² A banda de col·locar aquestes xifres a Asp per davant d'Elx en el nombre de processos oberts durant aquestes dues dècades, òbviament s'apunta ja de forma directa a la repressió política ideològica posterior a la fi de la guerra, sobretot perquè abans de 1800 —pel que sabem del llibre de cartes— a penes s'havia originat en la dita població la mencionada sumària del *Català*, junt amb una altra contra Tomás Cerdà (pels esmentats i fets heretics) i una denúncia anònima contra un dels familiars (de la qual no sabem si va arribar a derivar en procesament). Insistent en la direcció apuntada, les sumàries existents entre 1800 i 1808 semblen derivar-se clarament de la tensa situació sorgida entre l'ajuntament i el clergat de la població. Va ser aquest el context en què va resultar delatat D. Antonio Mira Perceval, advocat dels Reials Consells en aqueixa vila, per delictes de proposicions i per suposar-se-li autor de «cierta comedia que se dice contiene expresiones opuestas a la Doctrina Christiana». Però, al mateix temps, també es va acusar a D. Juan Martínez Mas, capellà de la parroquial, en qualitat de sol·licitant, violador del sigil sacramental i d'altres excessos. Els inquisidors no van deixar d'anotar en el registre de causes la raó comuna d'aquestes denúncies: «las delaciones que han causado esta sumaria fueron resultas de

¹¹ Abans de 1800 tenim 3 causes més (Tomàs Cerdà, *Català* i Migucl Terol). En total, 14 causes per a Asp en el període objecte d'aquest article.

¹² Blázquez no arreplega els processos del *Català*, el de Mira Perceval de 1801 i el del capellà Juan Martínez Mas. En canvi, refereix tots els posteriors a 1808, i n'afeg un altre que no hem localitzat (el de Tomás Gumiel, per proposicions, el 1819, AHN, llig. 2.880). El de Gumiel és un clar exponent del tipus d'errors que hem detectat en Blázquez: simplement no està en el lligall que cita, ni tampoc apareixen referències en el llibre registre d'AHN i, sobretot, no s'inclou en les relacions de causes del llibre copiator de Múrcia.

las desavenencias que ocurrieron entre el clero y ayuntamiento de aquella villa en mayo de 99 y en que tuvo la principal intervención este abogado [Mira Perceval] como Síndico Procurador que entonces era». Més encara, la delicada situació va forçar a actuar amb summa prudència al Tribunal, perquè «por las insinuadas parcialidades, y no haver allí comisario alguno, fue preciso cometer las diligencias a un eclesiástico forastero» (en concret, al capellà de Monfort). Mira Perceval, avesat sens dubte en aquests combats jurídics, no va dubtar a avançar-se als esdeveniments, i presumint-se delatat, va enviar una representació al Tribunal on explicava les discòrdies i oficis que s'havien produït entre clergat i ajuntament, alhora que parlava llargament contra els eclesiàstics delators, la conducta i la capacitat dels quals demanava que s'examinara. Pel que fa a la causa del rector, els inquisidors anotaven també l'existència de greus dificultats per al reconeixement de la delació i l'examen dels corresponents testimonis (*contestes* en la terminologia del Tribunal). El cas és que, d'una manera o d'una altra, ambdues sumàries es van veure demorades (la del capellà va arribar casualment a traspaperar-se) i van acabar per detindre's sense que conste que passaren endavant llevat de la comèdia de Mira —avui perduda— que va ser enviada a qualificadors.

Un poc més avant es va produir la tercera de les causes aspenques anteriors a la invasió napoleònica. Es tracta de l'oberta contra D. José Pisana, familiar del Tribunal. D. José era fill de D. Jerónimo Pisana, un dels més distingits membres de societat oriolana de finals del segle XVIII, també familiar del Sant Ofici en la capital del Baix Segura, i causant del més sonor i escandalós procediment obert pel Tribunal entre els anys 1760 i 1766. Precisament les divergències sorgides amb son pare van portar a D. José a traslladar-se a Asp amb la seua esposa el 1761, on residia part de la seua família. Pisana va ser delatat per proposicions al maig de 1804. Suspesa per defectes de forma, va tornar a ser delatat el febrer de 1806, també per proposicions i per retenció de llibres prohibits i pintures obscenes. La sumària va derivar en causa el 1808, ja que va resultar votada a presó, la qual es va fer efectiva. La causa es trobava en tràmit de concedir audiències ordinàries al reu —tancat per manament de la Suprema en presons mitjanes, pròpies de familiars— a l'octubre de 1808. Poc després, amb la paralització de les actuacions inquisitorials produïda per la guerra, la causa desapareix i no torna a sorgir fins la reactivació de l'activitat del Tribunal el 1815.

De les 9 sumàries posteriors a la guerra obertes a individus d'Asp, la més interessant és —altra vegada— l'oberta a D. Antonio Mira Perceval, per proposicions, en 1815. Va resultar que Mira tenia diverses delacions acumulades pel mateix delicte —aparentment sense connexió amb les anteriors a 1808—, i per la tinença de l'imprés titulat *La Constitución en la selva*, el títol de la qual posa ben a les clares els interessos polítics

del personatge. Va resultar que hi havia escassa justificació en les delacions contra la seua persona, per la qual cosa, en principi, es va manar suspendre la sumària, encara que l'imprés sí que va ser prohibit i manat confiscar (ignorem amb quin èxit). No obstant, van tornar a acumular-se noves delacions, de manera que el 1819 estaven encara començant a instruir-se.

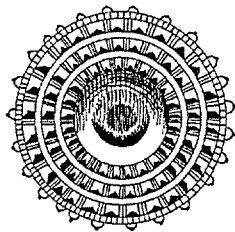
La resta d'aquestes causes aspenques presenten menor interès, encara que apunten en direccions semblants i tenen elements comuns. Totes ho són pel delictes de proposicions, en un cas associat a la lectura de llibres prohibits; part dels encausats són homes d'una certa rellevància (junt amb Mira Perceval apareixen un altre advocat i un metge cirurgià); algunes d'elles són autodelacions (*espontànies*), en les quals es buscava una major clemència del Tribunal; i de fet, tant de les *espontànies* com de les delacions fetes per tercers es desprenen diverses de les altres causes. Finalment, bona part d'elles corresponen a l'última relació (la de 1819) i estaven per tant en els seus inicis; en el cas de ser anteriors, el Tribunal va tendir a suspendre-les, i si es van reobrir va ser per l'acumulació de noves denúncies. Tot açò posa en evidència, com s'ha apuntat, que el delictes de proposicions (a soles o associat a altres com la lectura de llibres prohibits) s'havia convertit pràcticament en l'únic que perseguia el Tribunal; i que aquest, molt escàs de mitjans i sense categories adequades on classificar les noves ideologies, es trobava ja clarament desbordat pel canvi dels temps. L'hora del Sant Ofici, clarament, ja havia passat.

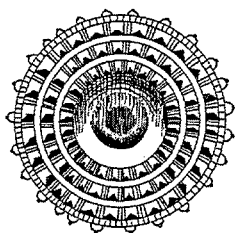
c) LES CAUSES D'ELX

Tal com hem indicat, Elx va ser la ciutat que —lògicament— va generar un nombre més gran de causes. No es tracta, de tota manera, d'un volum que poguérem considerar excessiu: entre 1759 i 1808 tenim notícia de 15 individus processats, a més en un cas es tracta d'un acte criminal contra un familiar, mentre que algun dels individus va acumular diverses causes. A més, es va obrir un expedient sobre la delació i censura d'un imprés que contenia diverses oracions. En canvi, després de 1808, l'activitat no passa de discreta, amb tan sols 6 sumàries. Per a més claredat, les dades principals d'aquesta documentació queden reflectits en el quadre 3.

En el conjunt anterior a 1808 no trobem sorpreses dignes de menció: cinc dels casos ho van ser per proposicions; set per qüestions relacionades amb la moral sexual, dels quals, quatre eren per sol·licitació o per abusos en el confessionari, els tres restants són diversos: una sumària d'un clergue flagel·lant, una altra per iconoclàstia —haver-hi «pateado y echado al fuego una imagen de Jesuchristo»— i la tercera per supersticions.

Anotem de pas que és freqüent en la pràctica inquisitorial que la delació no es produísca per un sol delictes. Així, els clergues sol·licitants

van ser delatats també per flagel·lants, per mala doctrina o per mantenir conversacions deshonestes amb una confessada; a un d'ells se li va obrir nova sumària per trencament de la pena de l'anterior causa. D'altra banda, en un cas les proposicions van ser qualificades de blasfemes, i un altre dels delatats per la mateixa causa ho va ser igualment per inobservança de preceptes eclesiàstics. Finalment, el presumpte iconoclasta va ser delatat a més per proposicions «y otros excesos».

Com hem dit, no sempre les sumàries derivaven en l'obertura formal de causa, que implicava la detenció del reu i l'embargament dels béns familiars. Només podem afirmar que es donara aquest pas en cinc dels casos elxans anteriors a 1808, amb sentències de diversa gravetat, que van des de l'absolució amb penitències o amb la simple reprensió (seguida de suspensió amb penes poc més que espirituals),¹³ fins al desterrament per diversos anys, incloent —en el cas més greu—, que es passaren els primers a Orà. Però insistim, es tracta del cas més greu. El Tribunal mai va emprar ja càstics físics, i en no pòques ocasions es va mostrar prou clement. Així, en el cas del familiar José Marià Valero, processat per incontinència en 1769, es va permetre que sa mare administrara els béns del seu fill el temps de la condemna;¹⁴ o en el de mossén Ramón Agulló, que després de trencar en 1781 la condemna de desterrament per 6 anys que se li havia imposat el 1778, va ser simplement représ i comminat, encara que advertit que si tornava a incórrer en la dita conducta, se'l tractaria amb tot rigor. Clar està que imposar la privació de les llicències d'oficiar missa i de confessar, en el cas dels eclesiàstics; o desterrar i imposar exercicis espirituals ni més ni menys que a l'alcalde major de la vila, tindria gran transcendència social, al marge dels perjudicis (tant econòmics, amb el tancament i embargament dels béns familiars; com de prestigi per caure la infàmia sobre tot el llinatge) ocasionats al processat. Però en el fons, el principal interès del Tribunal, amb aquestes actuacions, és la imposició de la pedagogia de la por com a política de presència social. En aquest sentit, de nou, el nombre de procediments que passen de sumàries és relativament reduït: només a Elx i en l'època de què parlem, el nombre d'aquestes duplica al de les causes. És, doncs, més necessari atemorir que condemnar. La quinta essència d'aquestes estratègies del Tribunal es troba en el cas de les «espontànies», en les quals l'individu s'autodelatava, la majoria de vegades presumint que el Tribunal havia posat les seues mires sobre ell, a fi d'aconseguir un millor tractament o una pena més suau. Generalment, aquesta estratègia aconseguia l'efecte desitjat, encara que normalment el Tribunal estava molt més predisposat a ser clement si l'autoinculpat delatava al seu torn altres còmplices. Tenim dos d'aquestos casos, que en efecte es van jutjar amb indulgència,¹⁵ encara que no es van arribar a desprendre acusacions contra altres. Crida l'atenció, en tot cas, l'alt nombre de persones qualificades que trobem, fora del que sol ser habitual, al referir-nos als processats

¹³ Veieu, per exemple, la penitència aplicada en la causa del familiar José Marià Valero

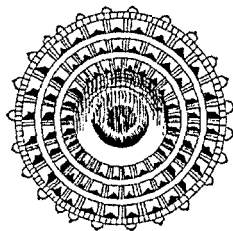
¹⁴ Al mateix temps, s'encarregava al comissari que procurara reconciliar D. Cristóbal Arbiol amb la seua esposa (objecte, per tant, de la incontinència del familiar), «a fin de que hagan vida maridable».

¹⁵ Es tracta de Juan Martín Cortés, franquejat de proposicions herètiques i blasfemes el 1804, a qui es va absoldre amb penitències; i de Pedro Valero (o Valera), que va acumular dos sumàries per proposicions —a banda de ser franquejat— el 1805, per a qui es va acordar una simple reprensió.

elxans. De fet, sempre abans de 1808, només en quatre casos no hi ha referència expressa en aquest terreny. Els onze restants es reparteixen quasi per meitat entre clergues (dos regulars i tres seculars)¹⁶ i laics (dos familiars, un procurador de causes, un alcalde major, un cirurgià militar i un sense precisar però que mereix el títol de «El senyor»). D'altra banda, només trobem una dona (Josefa Rita Tarín, delatada en 1761 per supersticiosa), la resta són homes.

Quant als sis casos posteriors a 1814, ens trobem amb un per proposicions; un altre per negar la validesa del sacrifici de la missa; un altre per proposicions i irreverències en una processó del Divendres Sant; un altre per sospites de mala direcció espiritual d'una confessada i haver fomentat revelacions supersticioses (amb espontània); una altra (la de la confessada) per les mateixes revelacions (relatives a la ciència del dia i hora de la seua mort, aparició de difunts i d'altres supersticions); i una última per supersticions —no precisades però sí imaginables—, sent gitana la delatada. No es dona a Elx, per tant, el caire que van tenir les actuacions contemporànies a Asp. A més, i al contrari que en l'etapa anterior, només sabem de la condició social de dos dels processats: D. Juan Galbis, capellà ecònom de Santa Maria (per la mala direcció de la seua confessada María Antonia Castell), i la gitana Rosa Montoya (per supersticiosa). Precisament aquestes són les dues úniques dones processades.

Finalment, direm que majoritàriament es tracta de causes que a penes van passar de l'estat inicial, ja que apareixen en l'última relació de causes escrita pel Sant Ofici murcià el 18 de desembre de 1819. Pocs dies després, l'alçament de Riego i el restabliment constitucional van posar fi efectiu —encara que caldria esperar uns anys per a la fi legal— a la història de la nostra Inquisició.

¹⁶ Quant als regulars, es tracta de Fra Miquel Payà, mercedari calçat del convent elxà, prevere confessor i qualificador el 1768; i de Fra José Martínez, franciscà descalç i visitador de la tercera Orde, del convent de Sant Josep, el 1786. Quant als seculars, es tracta de mossèn Ramon Agulló, prevere confessor i vicari de Santa Maria el 1777; Francisco Albertos, vicari de la parroquial de Sant Joan Baptista; i Francisco Antonio Ferrer, capellà de la parroquial de Santa Maria i també qualificador del Sant Ofici, el 1804.

Quadre 3: Detall dels processos inquisitorials originats a Elx (1760-1819)

NOM	CONDICIÓ SOCIAL	ANY INICI	DELICTE	SITUACIÓ PROCESSAL	CONDEMNA	FONT
José Verdi	-	1761	Bigàmia	Causa	acte amb assistència de 12 persones (4 eclesiàstics); 8 anys de desterrament (els 3 primers a Orà)	1 (12-06-1761; 26-08-1761)
Josefa Rita Tarín	-	1761	Supersticions	Causa	-	1 (16-06-1761)
-	-	1763	Delació de les oracions «Para saber la hora de la muerte y ganar gran número de indulgencias, y librarse del Demonio en el día del Juicio».	Delació i censura. S'ignora si estan impreses o manuscrites.	S'ordena el seu confinament i que els rectors desenganyen els feligresos d'aquestes oracions per ser supersticioses i errònies.	1 (04-06-1763)
Fr. Miguel Payá	Mercedari calçat; prevere, confessor i predicador en el convent d'Elx	1768	Flagel·lant	Sumària	-	1 (14-09-1768)
D. José María Valero	Familiar Sant Ofici	1769	Incontinència	Sumària	Repremsió greu i reclusió en un convent per a fer un mes d'exercicis espirituals. Que el comissari d'Elx procure reconciliar els consorts agreujats. S'autoritza la mare del reu per a administrar els béns del seu fill.	1 (18-09-1769)
Mossén Ramón Agulló	Prevere, confessor i vicari parroquial Santa Maria.	1777	Flagel·lant	Causa	Privació oficiar missa 6 mesos, desterrament d'Elx 6 anys.	1 (22-09-1775; 31-01-1777; 15-06-1778)
Jaime Maciá Galliano	-	1778	Proposicions blasfemes	Sumària	-	1 (14-11-1777; 11-03-1779)
Mossén Ramón Agulló	Prevere, confessor i vicari parroquial Santa Maria.	1781	Trencament de l'anterior condemna	Causa	Repremsió i advertència greu.	1 (06-04-1781)

Joaquín Antón	Procurador de causes	1782	Patejar i tirar al foc una imatge de Crist, proposicions i altres excessos.	Sumària	1 (06-12-1782; 27-02-1783)
Fr. José Martínez	Franciscà descalç, visitador de la Tercera Orde en el convent de Sant Josep	1786	Sol·licitant	Causa	1 (09-11-1786; 18-04-1787)
D. Francisco Martínez Mas	Familiar Sant Ofici	1791	Comunicació pública i escandalosa amb dona casada.	Actes criminals (en 1790 ja havia sigut advertit pel mateix assumpte)	1 (11-06-1791; 05-07-1791; 14-02-1792)
D. Francisco Albertos	Vicari parroquial de Sant Joan Baptista	1797	Sol·licitant i mala doctrina.	Causa	1 (09-03-1797; 24-09-1798)
D. Vicente Anas-tasio de Lample i Vicunya	Alcalde Major	1798	Proposicions i inobservança de preceptes eclesiàstics.	Causa	1 (24-11-1798)
D. Juan Martí	Cirurgià, natural de Catalunya	1798	Proposicions	Sumària	2 (24-07-1801; 30-04-1802)
D. Juan Martín Cortés	-	1804	Franquejat de proposicions hereticsals i blasfemes	Sumària	2 (21-07-1804)
Pedro Valero (o Valera)	-	Anterior a 1805	Proposicions	Sumària (2 delacions i espontània)	2 (25-01-1805; 23-07-1805; 03-02-1806; 02-12-1806; 14-05-1807; 30-10-1807; 22-03-1808; 25-10-1808)
Dr. D. Francisco Antonio Ferrer	Capellà parroquial de Santa Maria; qualificador del Sant Ofici	1804	Sol·licitant, conversacions deshonestes en confessional, i flagel·lant	Sumària	1 (06-07-1807; 30-10-1807) 2 (14-05-1807; 30-10-1807; 22-03-1808; 25-10-1808)

Acordada suspensió en 1807 fins a la conclusió de la què pels mateixos delictes havia en el Metropolità de València (amb sentència apel·lada per Ferrer)

D. Nicolás Chacón Menor	-	1815	Proposicions	Sumària	-	2 (22-10-1816)
Antonio Parella	-	1815	Negar que siga sacrifici el de la missa	Sumària	(reu en parador desco- negut)	2 (18-12-1819)
D. Francisco Andrés (menor)	-	1815- 1816- 1819	Irreverències en processó de Divendres Sant (va tenir sumàries de proposicions el 1815 i 1816, suspeses per defecte de prova)	Sumària	-	2 (18-12-1819)
D. Juan Galbis	Prevere ecònom de Santa Maria	1817	Sospites de mala direcció espiritual de la seua confessada María Antonia Castel, i fomentador i còmplice de les supersticioses revelacions que aquesta fingia i publicava (la seua va sumar espontània del reu)	Sumària	-	2 (18-12-1819)
María Antonia Castel	-	1817	Suposar revelacions es-pirituals de la ciència i el dia i hora de la seua mort, aparició de difunts i altres supersticions	Sumària	-	2 (18-12-1819)
Rosa Montoya	Gitana	1819	Supersticions	Sumària	-	2 (18-12-1819)

Fonts:

1 = Arxiu Històric Nacional, *Inquisició*, llibre 680

2 = Arxiu Episcopal Múrcia, *llibre copiador de les relacions de causes pendents...*

A continuació de la clau de la font, entre parèntesis s'indica la data o relació de causes en què apareix la menció a cada cas.